

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 9 (2021/Yaz), ss. 255-276.

Geliş Tarihi: 20 Mayıs 2021

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2021

Araştırma Makalesi/Research Article*

XIX. YÜZYILDA BATILI SEYYAHLARA GÖRE SELANİK ŞEHRİNE DAİR İZLENİMLER

İbrahim HAMALOĞLU**

Öz

Seyahat, güçlü bir merak dürtüsünün sebep olduğu kendine benzemeyeni keşfetme ihtiyacına karşılık gelen bir kelimedir. Suyun yeryüzünde sürekli akması anlamında Arapça “seyh” kelime kökünden türerken, bu manadan gelen çağrışımla suyun âlemi dolaşması gibi yerküre üzerinde dolaşan kişiye de seyyah denilmektedir. Bu zincirin son halkası ise seyyahın ürünü olan seyahatnamelerdir. Aslına bakmak gerekirse herkesin sahip olamadığı bilgiyi merak uyandırıcı, ebedi bir metin haline dönüştüren seyyahın kişiliğini tanıma ve onu besleyen kaynakları tespit etmenin yolu seyahatnamelerinden geçmektedir. Özellikle bir seyyahın, devlet görevlisi, aydın, tüccar, bilim adamı, asker, hacı, esir, din adamı, misyoner, maceracı gibi değişik isim ve unvanlarla birlikte, eğitim düzeyi, inanç ve çıkarı gibi faktörler neyi, nasıl ve niçin söylediklerini de önemli kılmaktadır. Seyyahlar ve seyahatnameleri tarihin gizli tanığı gibidir. Seyyahlar, şehirler ya da toplumlar hakkında devletin resmî belgelerinde göremeyeceğimiz; sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan çok sayıda ayrıntıyı eserleri sayesinde kuşaktan kuşağa aktararak taşıyıcı görevini üstlenmektedir.

XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında, önemi gittikçe artan ve Güneydoğu Avrupa'nın en önemli şehirlerinden biri olarak hızla gelişen Selanik, Balkanların en kozmopolit kentlerinden birisi haline gelmiştir. Bu zaman aralığında şehre gelen çok sayıda seyyah, ilk başlarda şehrin dış görünüşü ve yapıları ile ilgilenirken sonrasında pek çok farklı etnik unsurun bir arada ve barış içinde yaşamasını hayretle kaleme almış, devamında şehirdeki nüfus, din, sağlık gibi gündelik hayata ilişkin ilgi çekici bilgiler vermişlerdir. Bu çalışmada yukarıda da bahsedildiği üzere

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, (ibrahimhamaloglu@gmail.com), ORCID ID: 0000-0003-0559-6037.

XIX. yüzyıl boyunca Güneydoğu Avrupa'nın sosyokültürel keşim noktası haline gelen Selanik'i bu süreçte ziyaret eden yirmiye yakın seyyahın, şehir ve halkıyla alakalı olarak verdikleri daha önce hiç gün yüzüne çıkmamış bilgiler, birinci elden kaynakları tarama yöntemiyle incelenmiş ve üzerinde tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Seyyah, Seyahatname, Toplum, Sosyal Hayat..

IMPRESSIONS ON THE CITY OF THESSALONICA ACCORDING TO THE WEST TRAVELERS IN THE XIXth CENTURY

Abstract

Travel is a word that corresponds to the need to discover and define what is unlike yourself, caused by a strong curiosity. While it derives from the root of the Arabic word "seyh" in the sense that water flows continuously on the earth, the person who travels on the earth is called a traveler, just as the water circulates around the world with the connotation that comes from this meaning. The last link of this chain, travel books, which are the products of the traveler, is a concept whose value is known even today. As a matter of fact, the need to recognize the traveler, who transforms the knowledge that not everybody has into an intriguing, provocative and eternal text, and to identify the sources that feed him, should be seen as the most important condition of all the topics to be opened under the name of travel book. Especially a traveler has various factors such as education, belief and interest, along with different names and titles such as government official, intellectual, merchant, scientist, soldier, pilgrim, prisoner, cleric, missionary, adventurer and this makes it important what they say, how and why. What we cannot see in the official documents of the state about, cities or societies; social, cultural and economic aspects of the work through the transfer of many details from generation to generation, so the travelers are serves as a carrier in this situation.

Thessaloniki is one of the most cosmopolitan cities of the Balkans, whose importance gradually increased in the XIXth century Ottoman world and rapidly developed as one of the most important cities of Southeastern Europe. Many travelers who came to Thessaloniki were initially interested in the appearance and structures of the city, but later they were amazed that many different ethnic elements lived together and in peace, and then gave interesting information about the social life in the city. In this study, as mentioned above, Thessaloniki which became the socio-cultural intersection point of Southeastern Europe during the 19th century and in its process, the information about the city and its people, which has never been mentioned before, given by nearly twenty travelers visiting the city, has been examined from primary sources and determinations have been made on it.

Keywords: Thessaloniki, Traveler, Travelogue, Society, Social Life.

Giriş

Selanik, XIX. yüzyıl ortasında turizmle tanışmış ve böylelikle batlıların gözünde keşfedilmesi gereken yeni bir kent meydana gelmiştir. Buhar gücü bu isteğin hızlandırıcısı olmuş, Levant'taki ilk buharlı gemi seferi 1833'te gerçekleştirilmiştir. İlk buharlı gemi, Tuna'yı ertesi yıl geçmiş, 1840'lara gelindiğinde İngiliz, Fransız ve Avusturyalı gemi seferleri Selanik kentinin Akdeniz'in ana limanlarıyla bağlantısını kurmuştur. Buhar gücü, insanların rıhtıma o gün mü ertesi gün mü çıkacağı konusunda havaya ve gemi kaptanına güvendiği bir çağda, hiç bilinmeyen tarifeleri ve standartlaştırmayı getirerek zamanı ve çevreyi değiştirmiştir. Bundan başka, yolculuğun kendisine iyi ya da kötü bazı katkılar da sağlamıştır. Bir yandan, Avusturya ve Osmanlı başkentleri arasındaki yolculuğun üç haftadan bir haftaya inmesine duyulan şaşkınlık yaşanırken; öte yandan bu hızlanmanın, yolculuk etme zevkini ve amacını yok edeceği korkusu başlamıştır. Bir Alman bilgini 1841'de Selanik'te bir kış geçirdiğinde, "sürekli bir telaş içinde olan diğer seyyahlardan çok daha şanslı" olmakla övünürken, erken tarihli bir seyahat rehberi ise yolculuk sürelerinin kaygı verici kısalışının, "aceleci yüzyılımızda" artık kaçınılmaz olduğu uyarılarını yapmaya başlamıştır. Denizde geçen süreden üç gün kazanılmış, demir ve kara yolları yelkenli gemilerin yerini almıştır, bunlar Doğu meraklısı seyyahların büyük çoğunluğunun hiçbir şekilde karşı koyamayacağı çekiciliklerdendir"¹.

XIX. yüzyıl seyyahının, çok geniş kapsamlı bir seyahat literatürü okumaktan da geri kalmaması gerekmiştir. John Murray yayınlarından çıkan 1854 tarihli "*Handbook for Travellers*" adlı rehber kitabı incelendiği zaman; Levant'a giden bir seyyah, Doktor Smith'in "*Dictionary of Antiquities*"² adlı eseri ezberlerse gezisinden tam verim alabilecektir, Thomas Gordon'un "*History of the Greek Revolution*"³ eseri okunursa ancak Selanik şehrinin ve

¹ Mark Mazower, *Selanik, Hayaletler Şehri*, Alfa Yay., İstanbul, 2013, s. 255- 257.

² William Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray Press, London, 1845.

³ Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, Thomas Cadell Press, London, 1832.

bölgesinin yakın tarihi anlaşılabilir. Kilise meseleleriyle ilgilenen bir seyyah John Neale'nin "*A History of Holy Eastern Church*"⁴ adlı eserini okuyarak merakını giderebilir. Klasik Yunancalarını test etmek isteyen kimseler için Albay William Martin Leake'nin "*Researches in Greece*"⁵ ile Hofrath Thiersch'in "*Über die Sprache der Tzakonen*"⁶ adlı eserlerine bakılması yine aynı rehber kitapta tavsiye edilmiştir⁷.

XIX. yüzyılın ilk yarısı boyunca yaşanan ekonomik gelişmelerin de etkisiyle buharlı gemiler aracılığıyla Selanik'e gelen seyyahların sayısında büyük bir patlama görülmüştür. Şehre gelen seyyahlar ilk olarak kentin görüşünü ele almışlardır. Bunun yanında şehrin nüfusu, etnik yapısı ile ilgili bilgiler verirken kimi zaman da çeşitli detaylara girmişlerdir. Objektif olmak için olumlu ya da olumsuz tüm görüşlerini paylaşmaya çalışmışlar, bu nedenle kendilerinden sonra şehre gelen seyyahlarda bir farkındalık yaratmayı amaçlamışlardır.

1. Dış Görünüş

1801'de İngiliz Jeolog Edward Daniel Clarke Selanik'e geldiğinde Hortaç Dağı eteklerine kurulu şehrin, bir amfiteatro gibi denizden yükseldiğinden bahsetmiş, çok uzaklardan bile seçilebilen badanalı, boyalı surların şehre dikkat çekici bir görüntü verdiğinden söz etmiştir. Selvi ağaçları ve çalılarla çevrili surların uzunluğunu sekiz kilometre olarak ölçen Clarke, surların alt kısımlarının antik Kiklop ve Helenik döneme aitken üst kısmının daha yeni olduğunu tespit etmiştir⁸. Seyyah şehri ziyaret ettiği sırada binaların genelde ham tuğladan yapıldığını ve tek tip olduklarının da altını çizmiştir⁹. 1806'da Selanik'e uğrayan İngiliz bahriyelisi ve topograf W. Martin Leake, Termaikos Körfezi'nin en ucundaki kentin yarım ay şeklinde bir yerleşim düzeninde, sokaklarının dar, evlerinin sık olduğunu aktarırken, kenti çevrelerken kıyı şeridinde bile uzanan surların da üç köşeli olması nedeniyle her bir köşede büyük kulelerin varlığından söz etmiştir. Şehrin tepe noktasındaki iç kalenin halk arasında "Yedi Kuleler" olarak adlandırıldığına

⁴ John Mason Neale, *A History of the Holy Eastern Church*, Joseph Masters Press, London, 1850.

⁵ William Martin Leake, *Researches in Greece*, J. Booth Press, London, 1814.

⁶ Hofrath Thiersch, *Über die Sprache der Tzakonen*, Munich, 1837.

⁷ John Murray, *Handbook for Travellers in Greece*, John Murray Press, London, 1854, s. 135.

⁸ Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, C. 7, Whiting and Watson Press, London, 1816, s. 443- 444.

⁹ Clarke, *a.g.e.*, s. 472.

da değinen Leake, iç kalede yuvarlaktan ziyade kare kesitli kulelerin kullanıldığını belirtmiştir¹⁰. 1809'da yolu Selanik'ten geçen İskoç yazar John Galt, şehrin surlarını on kilometre olarak ölçmüş, şehrin kuşatılma ihtimaline karşılık surlarda yakın aralıklarla birçok kulenin ve dört adet kalenin varlığına değinmiştir¹¹. Selanik'ten Osmanlı'nın Avrupa'daki en önemli şehirlerinden biri olarak bahseden İngiliz Doktor Henry Holland, 1812 yılında şehre daha yaklaşırken sekiz kilometre uzunluğundaki Selanik'i çevreleyen surların insanı büyülediğinden bahsetmiştir. Deniz tarafındaki surlardan en tepedeki iç kaleye kadar üçgen biçiminde olan şehirde sur içindeki tüm alanların çatıları kiremit kaplı binalarla kaplı olduğunu aktaran Holland, sadece iç kale ile şehir arasındaki alanın arduvaz taşlı kayalık boş bir arazi olduğuna değinmiştir¹². 1821'de şehri ziyaret eden Amerikan Misyoneri Pliny Fisk, şehri taraçalı bir manzaraya sahip olarak anlatmış, ayrıca Yunan İsyanı sırasında şehre uğradığı için şehrin görünümünden çok olaylarla ilgilenmiştir¹³. 1830'da Selanik'e gelen Adolphus Slade'in, gözüne çarpan ilk unsur, sahilden tepeye doğru üçgen biçiminde uzanan şehirde iyi, sağlam inşa edilmiş ve eski ihtişamlarını koruyan surlar olmuştur¹⁴. Yine 1830 yılında Selanik'e gelen İngiliz Amiral Charles Yorke, surların hendeksiz olmasının sıkıntı teşkil ettiğini, şehrin surlarla birlikte denize doğru hafifçe eğim aldığını aktarırken, etrafında dağlar olmasına rağmen içerisinin biraz daha düz olduğundan bahsetmiştir¹⁵.

XIX. yüzyılın ortalarında, denizyoluyla kente gelen Avrupalı seyyahlar açısından, denize kadar yarım daire şeklinde inen beyaz evleriyle, bunların arasından yükselen minarelerin ve selvi ağaçlarının siluetiyle Selanik, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde bir Osmanlı kenti görünümünü taşımıştır. Şehrin surları, kuleleri ve diğer savunma yapıları uzun süre korunmuş olduğu için, kent betimlemelerinde ağırlık kazanmıştır.

¹⁰ William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, C. 3, John Rodwell Press, London, 1835, s. 238- 239.

¹¹ John Galt, *Voyages & Travels*, Cadell- Davies Press, London, 1812, ss. 225- 226.

¹² Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc during the years 1812 and 1813*, C. 2, Longman Press, London, 1819, s. 45- 46.

¹³ Pliny Fisk- Alvan Bond, *Memoir of Pliny Fisk Late Missionary to Palestine*, Crocker and Brewster Press, Boston, 1828, s. 105.

¹⁴ Adolphus Slade, *Records of Travels*, Saunders and Otley Press, London, C. 2, 1833, s. 446.

¹⁵ Elizabeth Yorke Biddulph, *Charles Philip Yorke, Fourth Earl Of Hardwicke: A Memoir By His Daughter*, Smith Press, London, 1910, s. 137.

1856'da Selanik'e gelen Moby Dick (Beyaz Balina) yazarı Amerikalı Herman Melville, geminin direkt İngiltere'den kente geldiğini ve dar geçitlerden geçerek Selanik Körfezi'ne demir attığından bahsetmiştir. Ayrıca dağın eteğindeki surlarını Cenevizlilerin yaptığı bir şehir diye eklerken, limandan direkt Olimpos'un karlı zirvelerinin gözüktüğünü bildirmiştir¹⁶. 1858'de şehre gelen Fransız gazeteci Antonin Proust, şehrin surlarına varmadan Selanik'e yakın çevre köylerde yapılan yağma haberlerinin sıklığından ve bunun Selanik halkını ciddi manada korkuttuğundan bahsetmiştir. Ayrıca kuraklığın çok etkili olması nedeniyle eşkıyaların suyu bol köyleri yağmalamayı tercih ettiğine değinmiştir¹⁷. 1861'de şehre gelen İngiliz rahip William Clark, daha şehre yaklaşırken üzüm bağlarının belli başlı yerlerinde tadımlık üzüm veren köylülere denk gelmiş, bağa izinsiz girip üzüm yemenin suç olduğunu, fakat bu ikramlık üzümlerden herkesin dilediği kadar yiyebildiğine değinmiştir. Seyyah şehrin uzaktan görünümünü çok etkileyici bulduğunu belirtirken, üç sene önce yanmış bir kampın, şehir surlarının dibinde hâlâ âtil durumda beklediğini görmüş ve Türklerin bu gibi şeyleri onarma gibi bir huylarının olmadığını belirtmiştir. İki kilometrekarelik bir alanda surlarla çevrili olan Selanik şehrinin kıyıda geniş olup tepede birleşerek iç kalesiyle birlikte bir üçgeni andırıldığından ayrıca bahsetmiştir. Şehir surlarının denizle birleştiği iki kenarda bulunan daire şeklindeki beyaz kulelerden söz ederken Vardar caddesinin iyice bulvarlaşma yoluna girdiğini çevredeki binaların katlarının kaleye çıkarken yavaş yavaş azaldığını da paylaşmıştır¹⁸. Surların içinde kalan, büyük çoğunluğu ahşaptan yapılmış yoksul evlerin arasında kaybolup giden pis, dar ve yılan gibi kıvrımlı sokakların görünümü, yukarıda şehirden bahseden seyyahların ilk izlenimini doğrulamıştır.

1874'te şehre gelen Fransız arkeolog Louis Duchesne ve Belçikalı arkeolog Charles Bayet ortak yayınladıkları günlüklerinde şehrin sahil surlarının yıkıldığını ve bu nedenle doğu- batı yönlü genişleme için en iyi fırsatın doğmuş olduğunu aktarmışlardır. Liman inşaatı için sahili doldurma çalışmalarının başladığından da bahseden seyyahlar, önceki seyyahların eserlerinde belirttikleri antik eserlerden birkaçının da yıkılan surların altında

¹⁶ Meade Minnigerode, *Some Personal Letters of Herman Melville*, Freeport Press, New York, 1922, s. 68.

¹⁷ Antonin Proust, "Voyage au Mont Athos", *Le Tour du Monde*, Yay. Haz. Eduard Charton, C. 2, Librairie Hachette Press, Paris, 1860, s. 103.

¹⁸ William Clark, "From Athos to Salonica", *Macmillians Magazine*, ed. David Masson, Macmillian Press, London, 1863, s. 310- 311.

kaldığını belirtmişlerdir¹⁹. 1876'da Fanny Blunt eşinin şehre konsolos olarak atanması üzerine uygarlığın bittiği, taş devrinin başladığı Selanik'e mecburiyetten gideceğini belirtmiştir. Şehri çevreleyen surların yıkılmaya yüz tuttuğunu, surların her tarafında boşlukların bulunduğunu aktaran Blunt, şehri ortadan ikiye bölen ana caddenin iki ucundaki kemerli giriş kapılarının muazzam korunduğundan söz etmiştir. Güvenlik konusuna da değinen yazar, günbatımından sonra kapıların hâlâ kapandığına da değinmiştir. Selanik'in adeta bir "Makedonya Salatası" olduğunu aktarırken bunu şehirde yaşayan birçok etnik kökenden insanın bir arada barış içinde yaşamasına bağlamıştır. Blunt, şehirle ilgili izlenimlerinden ilk başlarda önyargılı olduğunu itiraf edip, sonraları Selanik'in ihtişamından övgüyle bahsetmiştir²⁰.

XIX. yüzyılda nüfusu düzenli olarak artan Selanik'te doğu surlarının yıkılmasıyla birlikte 1879'dan itibaren sur dışına yapılan yerleşimler hız kazanmıştır. O zamana kadar tarım amacıyla kullanılan büyük parsellerin sahipleri, 1864 yasasına uygun olarak, inşaat yapmak için imara uygun alan talep etmişlerdir. Yetkililer buna ek olarak yıkılan sur boyunca rıhtıma dikine kesen büyük bir bulvar açmıştır. Padişaha ait olan surlardan geriye kalan arazide bir dizi Sultani evleri denilen evlerden yapılmış, bu evler yabancı konsoloslara ya da varlıklı Selaniklilere kiralanmıştır²¹. 1880- 1882 yılları arası gazetelerle belediye arasında gerçek bir savaş patlak vermiştir. Gazeteler belediyeden basit kentsel hizmetler olan sokakların temizlenmesi, çöplerin toplanması, aydınlatma gibi işlerin yapılmasını isterken, bir Belediye Meclisi kurulmasını da talep etmişlerdir. Yazılanlar acımasız, alaycı, eleştirici ve gizli kalan suçları ortaya çıkarınca 1881'de Vali, Belediye Başkanı ve Encümenini görevden almış, fakat gazetelere de belediyeyi zarara uğrattıkları için yirmi gün kapama cezası vermiştir. Nitekim Vali Galip Paşa'nın desteklediği yeni bir belediye başkanı tüm bu aksaklıkları gidermek üzere işe koyulmuş, halkın sevgisini ve takdirini kazanmıştır²². 1884'te şehre gelen İngiliz yazar James Minchin, yapılan bu yenilikleri görmeden şehirden asla gidilmemesi gerektiğini aktarmış, Beyaz Kule'den batıya doğru sahil kenarında güzelce döşenmiş bir yürüyüş yolu ve sonunda halka açık bahçeler Minchin'in

¹⁹ Louis Duchesne & Charles Bayet, *Mission au Mont Athos*, C. 3, Befar Press, Paris, 1876, s. 252-254.

²⁰ Fanny Blunt, *My Reminiscences*, John Murray Press, London, 1918, s. 128-135.

²¹ Alexandra Yerolympos, "Kozmopolit Bir Kentleşme", *Selanik 1850-1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 204.

²² Yerolympos, *a.g.e.*, s. 204.

aktardığı kavramların başında gelmiştir²³. 1885'te Selanik'e denizden gelen İngiliz diplomat ve yazar Albert Wratislaw, yapay bir limanı bile olmayan 120.000 nüfuslu bu şehirde gemilerin açıkta demir atıp yolcularını küçük kayıklarla şehre ulaştırdığından bahsetmiş, yine de bu güzel şehri görmek için acele edip risk alarak rıhtımın en ucunda yolcu indiren gemilerin varlığına da değinmiştir. Şehrin surların içini tamamen doldurduğunu da aktaran yazar, Kalamarya gibi içinde köşkler barındıran mahallelerin yeni yeni ortaya çıktığından da bahsetmiştir. Şehirde tramvay, havagazı ve elektrik olmadığını belirten Wratislaw, bu denli gelişmeye açık bir şehrin, Üsküp ve Manastır hattı dışında, İstanbul'a demiryolu bağlantısı olmadığını altını çizmiştir²⁴. 1887'de deniz tarafındaki surların yanı sıra batı surlarının en alçak bölümü, Yıldızlı Kapı (Vardar Kapısı), doğu surlarındaki Roma Kapısı da aynı dönemde yıkılmıştır. Şehirdeki salgın hastalıklara karşı olarak 1869'da var olan dalgakıranın yıkımıyla denizden gelen ılık meltemin önü açılmış, bataklık kısımdaki havanın kuruması sağlanmıştır²⁵. Selanik'in değişim süreci XIX. yüzyıl ilerlerken aynı şekilde devam etmiş, Zade Yol, Mithat Paşa Sokağı, Vede Caddesi seyyahların bahsettiğine göre belli başlı büyük yollar arasında olmuştur. 1890'lı yıllarda kimi insanların evlerine keyfi olarak ekleme yapmalarından ötürü bazı cadde ve sokakların daraldığından, hatta bazılarının güneş bile alamadığından söz eden Moise Amarillo'ya göre veranda ve altında kaldırım işgal eden küçük dükkanlar sokakların güneşini kesmiştir²⁶.

2. Nüfus ve Etnik Yapı

Selanik, XIX. yüzyıl başlarında, imparatorluğun diğer şehirlerinde olduğu gibi, Müslüman Türkler, Ortodoks Rumlar, Museviler, Bulgarlar, Dönmeler, Arnavutlar, Çingeneler ve Frenklerden meydana gelen tam bir mozaik manzarası göstermiştir. Dönmeler dâhil Müslüman Türkler, kaleye

²³ James Minchin, *The Growth of Freedom*, John Murray Press, London, 1886, s. 138.

²⁴ Albert Charles Wratislaw, *A Consul in the East*, William Blackwood and Sons Press, Edinburg, 1924, s. 12.

²⁵ Constantin Moutsopoulos, "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", *Selanik 1850- 1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 42.

²⁶ Moutsopoulos, *a.g.e.*, s. 28- 29.

yakın kuzey bölgesindeyken, şehrin ticaret merkezi ile liman arasındaki bölgede Musevi nüfus yer almış, Hıristiyan Rumlar ise şehrin doğu bölgesinde ikamet etmişlerdir. Katolik olan Frenkler şehrin “Frenk Mahallesi” olarak adlandırılan Batı Bölgesinde yaşamışlardır.²⁷ 1801’de şehre gelen İngiliz jeolog Clarke, seyahatlerin haricinde kimsenin vebanın bulunduğu Yahudilerin yaşadığı alt mahallelere gitmediğini, gidenlerin de kimseyle temas kurmadan sadece antik Roma dönemi eserlerini görmek için gittiğini söylemiştir. Bu arada yaz aylarında pamuğun yetiştiği ovalarda, nehir, göl gibi sulak alan kenarlarında yaşayan sivrisineklerden sıtma hastalığının ortaya çıktığını, tek çözümün ise dağ havası olduğunu belirten seyyah, yazları insanların dağların zirvelerine yakın yerlere, dağ evlerine giderek bu sorunun üstesinden geldiklerini belirtmiştir²⁸. 1806’da Selanik’e uğrayan İngiliz bahriyelisi ve topograf W. Martin Leake şehrin nüfusunu 80.000 olarak tahmin etmiş, fakat daha sonraları bu sayının 65.000’i geçmediği kanısına varmıştır²⁹. Leake şehri gezerken Türklerin de Yahudiler gibi lüksü sevmeye, gösterişe önem vermeye başladıklarından bahsetmiş, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir adamın yanına yüzlerce kese altın alarak ortadan kaybolduğu hikayesini de okuyucularıyla paylaşmıştır. Şehirdeki varlıklı tüccarı, elçileri, seyyahları korumayı kendisine görev edinen birkaç Rum ailesinin hatırı sayılır bir servete sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Türklerin de karakterlerini gözlemleyen Leake, isteseler de kimseye soğuk davranmadıklarını, içlerinde çok kibar ve efendi olduklarının altını çizmiştir. Arazi sahibi olan yeniçerilerin toprak işlettğini de söyleyen seyyah ayrıca varlıklı Türk ailelerinin çalıştırdığı kahveci, tütüncü, aşçı gibi kimselerin de maaş olarak aylık 10 kuruş aldığını, bir kâtibin 30 kuruş alırken Frenk ailesine hizmet eden bir Rum’un ise yıllık 50 kuruş aldığını aktarmıştır. Yahudilerin şehre İspanya’dan geldiğini, gelirken de dinlerine has olan ticari zekalarını ve cimriliklerini getirdiklerini söyleyen seyyah, Sabatay Sevi’nin müritleri olan Dönmelerden de bahsederek onların görünüşte camiye gidip, namaz kılıp oruç tuttıklarını anlatmış, Sabetayların gizli toplantılarda yakalanmaları üzerine diğer Müslümanların artık onlara güvenmediklerini de belirtmiştir³⁰.

²⁷ Basil Gounaris, “Selanik”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800-1914*, Yay. Haz. Çağlar Keyder, T.V.Y, İstanbul, 1994, s. 103.

²⁸ Clarke, a.g.e., s. 469- 470.

²⁹ “35.000 Türk, 15.000 Rum, 13.000 Yahudi ile birkaç bin Frenk ve Çingene”, Leake, a.g.e., s. 248.

³⁰ Leake, a.g.e., s. 249- 252.

1809'da İskoç romancı John Galt şehri ziyaret ettiği sırada 70.000 nüfuslu Selanik'te Rum ve Frenklerin şehrin alt kısmındaki liman tarafında, Yahudilerin orta kısımda, Türklerin ise kaleye yakın en üst kesimde yaşadığını, Vardar caddesinin iki yanında ise Mısır'dan gelen Müslüman demircilerin bulunduğunu belirtmiştir. Galt, şehirdeki İngiliz kökenli Frenklerin milliyetçilik nedeniyle İngilizlerle pek konuşmadığını, Ramazan ayında Türkler'in tüm gün sokaklarda türlü etkinlikler düzenlediklerini, batı kapısından çıkıp sahile yakın bir yerde kumpanya tarzı eğlence çadırı kurup ateş yakıp eğlendiklerini belirtmiştir. Şehirdeki cenaze merasimlerine de şahit olan Galt, Türklerin ölümlerini gömerken mezarın üzerini sadece tahta ve toprakla kapattıklarından her yağmurda müthiş bir çürük et kokusunun şehre yayıldığından da bahsetmiş, salgın hastalık riskine dikkat çekmiştir. Şehirdeki Bey ve Mollanın genel olarak Müslümanlardan ve şehir yönetiminden sorumlu olduğuna değinen seyyah, Yeniçeri ağasının Yahudileri açık açık koruyup kolladığına, Rumların da her türlü sorunda valinin kapısını rahatça çalabildiğine şahit olmuştur³¹.

1812'de gelen İngiliz doktor Henry Holland şehrin nüfusunun 70.000'den fazla olduğunu, fakat 90.000 rakamının abartı olduğunu söylemiştir. Bu nüfusun yarısının Türkler'den oluştuğunu aktaran seyyah, Rumların 2.000 aile, Yahudilerin 3.000- 4.000 hane, Frenklerin ise azımsanamayacak kadar çok olduklarından bahsetmiştir. Holland, şehirdeki Rumların çoğunun ticaretle uğraştığını; Almanya, İstanbul, İzmir, Malta ve Yunanistan'ın çeşitli bölgeleriyle ticaret bağlantıları olduğunu kaydetmiştir. İspanya kökenli Yahudilerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduklarını ve sosyoekonomik olarak üst düzeydeki Yahudilerin, Selanik Çarşısı'nda simsarlık veya işportacılık yaptığını, daha alt tabakadan olanlarının ise liman ve benzeri bürolarda hamal olarak çalıştığını da belirtmiştir. Türklerin yaşadığı mahallelerin kalabalık olarak niteleyen seyyah, her evin ağaçlı bir iç avlusu olduğundan söz etmiştir. Almanya ile karayolu üzerinden yapılan ticaretten ötürü Frenklerin yanı sıra birçok Alman tüccarın da şehrin alt kısmındaki liman bölgesine yerleştiğine de değinmiştir. Henry Holland, Türklerin şehrin nüfusunun yarısını oluştururken, bunun diğer gruplarla kaynaşma için güzel bir fırsat olduğunu kaydetmiştir. Şehrin genelinde temiz ve rahat olma olgusunun dükkanların önlerine ve caddelere yayıldığını anlatmıştır. Sokakların dar ve uzun olduğunu, evlerin önlerinde salkım ve

³¹ Galt, *a.g.e.*, s. 226- 235.

sarmaşıkların yer aldığını, varlıklı Rumların evlerini eski Yunan eserleriyle dolu kitaplıklarla donattıklarını söylemiştir. Şehirde özellikle sefalet içindeki bazı Türk mahallerinde çocukların yabancılara sataştıklarına ve bazen de onları taşıdıklarına şahit olmuştur. Ayrıca şehirdeki varlıklı Yahudilerin nesilden nesile simsarlık yaptığını, kimisinin de kötü şöhrete sahip olacak şekilde dolandırıcılık yaptığını keşfetmiş ve bir deyimle bunu özetlemiştir: “*Atina’lı Rumdan, Halkis’li Türkten ve Selanik’li Yahudiden uzak dur*”³².

XIX. yüzyılın ilk yarısında şehrin en ünlü ve karlı işini debbağlık olarak belirten Fransız akademisyen Cousinery, eski limanın bulunduğu yerdeki debbağların tamamen Müslümanlardan oluştuğuna değinmiş, devamında ustaların kullandığı deri çeşitlerinin bolluğundan bahsetmiştir.³³ Debbağların yeni usta seçme merasimlerine de katılan seyyah 15 günlük ziyafetlerin verildiği, pikniklerin yapıp, şarkıların söylendiği bir ortamda şehirdeki hemen herkesin bu şenliklere davet edildiğinin altını çizmiştir³⁴.

1830’da İngiliz amirali Slade şehir nüfusunun 60.000 kişi olduğunu varsaymış, bunun üçte birlik kısmının Yahudi kesimden oluştuğunu kaydetmiştir. Şehrin Osmanlı topraklarındaki Yahudilerin merkezi olduğunu aktaran seyyah, Frenk nüfusu sayesinde şehrin 20 yılı aşkın bir süredir İzmir ile ticarete yarıştığının altını çizmiştir. Slade şehirde kaldığı süre boyunca üç kez yaşanan sıtma salgını nedeniyle yazılarının büyük bölümünü bu yönde kaleme almıştır. Bataklıktan rüzgarlarla taşınan sivrisineklerden korunamayan şehirde 8 konsolosluk görevlisinin öldüğünü, kışın sivrisinekler olmadığı için hastalığın gerilediğini, fakat yaz aylarında tüm çocukların sıtmadan bağırsakları bozulduğu için zayıfladıklarına şahit olmuştur. Ayrıca halkın sıtmaya karşı Kınakına ağacı kabuğu ve kinin ilacı kullananlar olarak ikiye ayrıldığını belirten yazar kininin hızlı etki ederken felaket bir baş ağrısı yaptığını, Kınakına ağacının kabuğunun ise yavaş etki gösterirken yan etkisiz olduğunu belirtmiştir. Hastalıktan, bedenlerini tamamen örten ince kıyafetler giyen Türklerin daha kolay korunduklarından bahsederken, sıtmanın çoğaldığı zamanlar kiliseye gidip dua ederek hastalıktan korunacağını sanan zengin ama bilgisiz Frenk cemaatinden ve onların bu batıl inançlarından ayrıca söz etmiştir³⁵.

³² Holland, *a.g.e.*, s. 53- 55.

³³ Esprit Marie Cousinery, *Voyage dans la Macedoine*, Imprimerie Royale Press, Paris, 1831, s. 50.

³⁴ Cousinery, *a.g.e.*, s. 51.

³⁵ Slade, *a.g.e.*, s. 450- 455.

1830'da şehre gelen bir diğer İngiliz amirali Yorke'ye göre kent nüfusu 70.000 kişidir. Rum İsyanı'nın ertesinde ilk bilgileri ulaştıran seyyah, Yunanistan'ın bölgeye gönderdiği provokatörler yüzünden şehirde tüccarın kalmadığını, şehir halkının da aşırı derece mutsuz ve halsiz olduklarını, evlerini teker teker boşalttıklarını bildirmiştir³⁶. Dönemin Yahudi mahallelerini aktaran Nehama, üst üste katların ve düzensiz cumbaların darlaştırdığı sokakların gündüz güneş ışığı alamadığını, kaldırım taşı olmadığı için yolların dolambaçlı ve pis koktuğunu belirtmiştir³⁷.

1830'da şehri gezen Yahudi rahip Joseph Wolff, şehrin çevresini gezerken karşılaştığı çobanların kendisine süt ve ekmek verdiğini, çıplak ayakla dolaştığı için yara olan ayaklarına köylülerin merhem sürüp, çorap verdiğini kaydetmiştir. Ayrıca askere gitmemek için dağlara kaçan birçok Türk gencinin, yol kesip haydutluk yaptığını da aktaran Wolff, köylülerin de bu haydutları uzak tutmak için bir gelenek gibi barınabilecekleri tüm ormanlık alanları yaktığını belirtmiştir³⁸.

1834'te şehre ilk defa gelen misyoner William Schauffler'e göre Selanik'te nüfus olarak 30000 Yahudi, 15000 Türk, 13000 Rum ve 5000 Dönme bulunmaktadır. Ayrıca 50 Roma Katolik ailesi ile 1000 Frenk vardır. Seyyah ilginç bir şekilde Rum Katolik ve Ermenilerin şehirde ikamet etmediklerinden bahsetmiştir. Protestanların ise konsolos ailelerinden ve İsviçre'den iki aileden ibaret olduğunu söylemiştir. Yahudilerin çocukluktan itibaren Hristiyanların yanında hizmetçi, kalfa olarak çalışmaya başladığını, bu nedenle zanaatkarlığı çok erken yaşta kavradıklarına da değinen Schauffler, Rum, Türk ve Yahudilerin ayrı ayrı okullar açarak cemaatleştiklerinin de altını çizmiştir. Seyyah yaz aylarında açık bırakılan pencereler ve iyi yıkanmadan yenilen meyveler yüzünden grip ve sıtmanın yaygın oluşuna şaşırmamıştır. Schauffler şehrin batısında, sahil kenarında içinde kahvehane bulunan bir parkın insanlar tarafından çok tercih edildiğini, fakat parkın denize olan yakınlığından ötürü geceleri korsanlık faaliyetlerine maruz kaldığını belirtmiştir³⁹.

1839'da Selanik'e bir salgın hastalık döneminde gelen İngiliz iş adamı John Best, 59.000 nüfuslu bir şehrin sokaklarının salgın hastalıklar nedeniyle

³⁶ Biddulph, *a.g.e.*, s. 137-139.

³⁷ Gilles Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", *Selanik 1850- 1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 77.

³⁸ Joseph Wolff, *Journal of Reverend Joseph Wolff*, John Burns Press, London, 1838, s. 282-284.

³⁹ The Missionary Magazine, *a.g.e.*, s. 170- 172; The Missionary Herald, *a.g.e.*, s. 409- 410.

bomboş olduğunu, halkın salgın hastalıklara önlem olarak evlere kapandığını aktarmıştır⁴⁰. Vebanın 1837'den beri iyice çoğalması nedeniyle karantinanın bile olduğunu aktaran Best, kanalizasyon eksikliğinden Yahudilerin evlerindeki kirli suları direk sokağa döktüğü ve bu nedenle mikropların çok arttığı bilgilerini de paylaşmıştır. İş adamı sıfatıyla şehirde pek çok temasta bulunan Best, karşılıklı tütün içmeden asla işlerin yürütülemediğini anlatırken, resmi makamların ziyaretinde soğuk meşrubat, kahve ve tatlının sürekli ikram edildiğinden bahsetmiştir. Salgın hastalığın zirve yaptığı dönemde selamlaşmaktan dahi kaçınan insanların, seyyahları evlerinde ağırlamadığından dem vurmıştır⁴¹.

1840'larda Fransız Jeoloji Derneği'nin kurucu Jeologu Ami Boue şehri ziyaret ederken bir Türk evinde sofraya misafir olmuş, gözlemlerini detaylıca kaleme almıştır "*odalarda sandalye ya da masa gibi mobilyalar yoktu, yemek yerken ev sahibi sizin önünüzdeki yemeği elleriyle size yedirmeye özen gösterirdi. Ayrıca tütün içmek için çubuk ve hokkalar da mevcuttu, pilavlar, salatalıklar boldu, biz Avrupalıların alışkın olduğundan daha fazla sebze burada taze olarak tüketiliyordu. Bol baharatlı etler, reçel yapılmış meyveler, şerbetler, boza, Arnavut helvası ve yoğurt sofralardan asla eksik edilmezdi. Bu şehir aslına bakılırsa etnik anlamda olduğu kadar mutfağındaki zengin çeşitliliğiyle de ünlüydü"*⁴².

1847'de şehre ikinci kez gelen misyoner William Schaffler, Yahudilerin zenginleşmeden ötürü artık şehrin her tarafına yerleşmeye başlayıp kiralarda artışa neden olduklarına değinmiş, diğer tüm etnik gruplarla da iletişim halinde olduklarını belirtmiştir⁴³. Schaffler, Yahudilerin geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olduklarına, bunun nedeninin Selanik'i evleri gibi görmelerinden kaynaklandığına da değinirken, Yahudi çocuklarının sokakta özgürce oynadığını, kadınlarının rahatça günlük işlerini yapabildiğini, erkeklerinin ise sıkıntı çekmeden çalışabildiklerini kaydetmiştir. Dolayısıyla zenginleşen Yahudiler hem ticarete hâkim olup hem de kültürlerini devam ettirmişlerdir⁴⁴.

Selanik XIX. yüzyılın ortalarına kadar seyyahların kaleme aldıkları eserlere göre bakımsız bir kent olmuştur. Özellikle Yahudi mahallelerinde, evlerde tuvaletin mevcut olmaması, nüfus fazlalığı, binaların yoğunluğu, dar

⁴⁰ John Best, *Excursions in Albania Thence to Thessalonika*, Allen Press, London, 1842, ss. 228- 229.

⁴¹ Best, *a.g.e.*, s. 201- 203.

⁴² Ami Boue, *La Turquie d'Europe*, C. 2, Arthus Bertrand Press, Paris, 1840, s. 326- 327.

⁴³ The Missionary Herald, *a.g.e.*, s. 411.

⁴⁴ The Missionary Herald, *a.g.e.*, s. 418.

kaldırımsız sokaklar bunun önemli sebepleri arasına girmiştir. Soluk tenli, cılız çocuklar yıkık dökük evlerdeki insanların pencerelerden attıkları çöplerin içinde sokaklarda oyunlar oynamıştır. Evlerden dökülen lağım suları tüm bu kötü sağlık koşullarının pekiştiricisi olmuştur⁴⁵.

1850 yılında gelen Fransız ziraat mühendisi Ion Ionesco, şehirdeki, Yahudilerin sayıca çok fazla olduğunu, diğer dolandırıcı tipli Kuzeyli ya da Polonyalı Yahudilerden ayrı olarak onların güvenilir Sefarad Yahudileri olarak bilindiğine değinmiştir⁴⁶. Şehirdeki yabancıların Doğu kültürünü tanımak için sarf ettikleri çabalara da şahit olan Ionesco, özellikle Abbot kardeşler gibi zengin kimselerin şehre gelen tüm seyyahları, yabancıları gelenek ve görenekleri tanıtmaya amaçlı evinde ağırladığından bahsetmiştir. Bu nedenle şehirde Allatini, Modiana, Elia Fernandesi Farnetiler ve Abbot kardeşlerin evlerini ve misafirperverliğini duymayan kalmamıştır. Vianelo ailesinin işlettiği ipek sarım fabrikalarının modernleştirilmesiyle şehirde sefalet içindeki binlerce Rum ve Yahudi ailesinin bu fabrikada çalışarak hem ekonomiye katkıda bulunduğunu hem de sefaletten kurtulduğunu belirtmiştir. Şehirdeki sağlık durumuna da değinen Ionesco halkın sağlığının çok kötü durumda olduğunu vurgulamış, Vardar Kapısı yakınındaki bataklık yüzünden kapıya yakın olan evlerin boşaltılmasının yetmeyeceğini belirtmiş, sıtmayı önlemek için bir an önce o bataklığın kurutulması gerektiğinin altını çizmiştir⁴⁷.

1856'da şehre uğrayan Herman Melville liman tarafında bir Türk kahvecisinin olduğunu, Yahudilerin mantolarla dolaştığını, Rumların giyim kuşam olarak giderek Türklere benzediğini, yüzleri kapalı Türk kadınlarını, ahır gibi kokan dar Selanik sokaklarını anlatmıştır. Ayrıca günlüğünde Selanik rıhtımındaki Yahudi hamalların iş amaçlı tüm dillerde konuşabildiklerini, en azından bir bavul taşıyacak kadar iletişim kurabildiklerine değinmiştir⁴⁸. 1858'de şehri ziyaret eden Fransız gazeteci Antonin Proust, şehre çok yakın "Bazilika" adlı köyde kervansaray sahibi olan bir Rum ailesinin, konukları memnuniyetle ağırladığından bahsetmiştir. Selanik'te eşine tecavüz edilen bir adamın suçluların peşine düşmek için

⁴⁵ Moutsopoulos, *a.g.e.*, s. 36.

⁴⁶ Ion Ionesco, *De la Thessalie Agricole*, Imprimerie du Journal de Constantinople, İstanbul, 1851, s. 2.

⁴⁷ Ionesco, *a.g.e.*, s. 13- 22.

⁴⁸ Minnigerode, *a.g.e.*, s. 69- 70.

haydut olarak dağa çıkışının halk gözünde kahramanca değerlendirildiğine de şahit olmuştur⁴⁹.

1861 yılında şehre gelen İngiliz rahip Clark, Selanik'te Paşadan sonra Robert adlı bir tüccarın en önemli ikinci adam olduğunu ve hatta halkın ona Bobby dediğini aktarmış, kendisine Türklerin Bobby Spenten, Yahudilerin Grek Bay Bobby, Rumların da Bay Bobby gibi lakaplar taktıklarını anlatmıştır. Yine aynı sayfalarda ziyaretinin Mevlid Kandili'ne gelmesinden dolayı minarelere asılan fenerlerin göz alıcılığına değinmiştir⁵⁰. 1876'da eşinin Selanik konsolosluğuna atanmasından dolayı şehre gelen Fanny Blunt, eşinin uzun yıllardır babadan oğula Selanik konsolosluğu yapmasından ötürü tüm kesimlerce çok sevildiğini ve sayıldığını anlatmıştır⁵¹.

1884'te İngiliz yazar James Minchin, Selanik şehrinin kıyısında bir peyzaj düzenlemesi yapıldığını, halkın eğlenebileceği bir kamusal alan yaratılmaya çalışıldığını, kordon gibi yürüyüş yolları yapıldığını bildirmiştir. Şehirde sıklıkla çeşitli festivallerin yapıldığına değinen Minchin bir Bulgar ile Yahudi'nin el ele dans ettiği bu manzaraya Rusya'da rastlanamayacağını altını çizmiştir. Vali Galip Paşa'nın yaptığı yenilikler sayesinde Müslümanların, Yahudilerin ve diğer etnik kökenden vatandaşların bulvarı bol olan bu şehirde barış içinde yaşadığına da değinmiştir⁵².

Minchin'in anlattığına göre asırlardır Kalemerya Kulesi, Yeniçeri Kulesi olarak adlandırılan kule; 1826'da Yeniçerilerin kaldırılması sırasındaki idamlar nedeniyle Kanlı Kule olarak anılmış ve zindan olarak kullanılmaya başlamıştır. 2. Abdülhamit'in bu ismi duyunca "*topraklarım üzerinde Kanlı Kule isminde bir yer olamaz*" diyerek kuleyi beyaza boyatması üzerine kule Beyaz Kule olarak anılmaya başlanmıştır. Şehirdeki çokeşlilik kavramına da değinen Minchin, Müslümanların sadece %2'sinin birden fazla eşe sahip olduğunu, halihazırda çokeşliliğin giderek azaldığını aktarmıştır. Dönemin valisi Galip Paşa'nın kimsenin dinine göre ayırmadan koruduğunu anlatan seyyah "*Eğer Lut peygamber, Sodom'u kurtarabilseydi, Galip Paşa da Selanik'i Osmanlı İmparatorluğu için kurtarabilirdi*" demiştir. Beyaz Kule'nin yanı

⁴⁹ Proust, *a.g.e.*, s. 104- 105.

⁵⁰ Clark, *a.g.e.*, s. 312.

⁵¹ Blunt, *a.g.e.*, s. 138.

⁵² Minchin, *a.g.e.*, s. 138- 141.

başında hiçbir insanı milliyetine bakılmaksızın tedavi etmeyi amaç edinen temiz ve düzenli bir Gureba hastanesinin bulunduğunu da ayrıca anlatmıştır⁵³.

1885'te İngiliz diplomat Albert Charles Wratislaw, Selanik'e geldiğinde şehirde nüfus sayımı yapan memurlarla karşılaşmış ve anlattığına göre memurlar nüfusu saymak yerine haneleri sayıp her evde 5 ya da 6 kişi olduğunu varsayıp ortaya yuvarlak bir sonuç çıkartmıştır. Buna göre 1885'te şehirde 20.000 hane varken bu nedenle surların içinde yer kalmamıştır. Seyyah Yahudilerin halen İbranice yazılan İspanyolca bildiklerini ve bu geleneği devam ettirmek istediklerini aktarmıştır. Dönmeler hakkında bilgiler de veren Wratislaw, şehirde kalplerinde Yahudilik olmasına rağmen Müslümanlar gibi yaşayan en az 10.000 Dönme'nin olduğuna değinmiştir. Dönmelerin, Yahudiler ve Türklerle sosyal ilişkiler kurduğunu da aktaran seyyah Dönmelerin yabancılarla evlilik yoluna gitmediğinin altını çizmiştir⁵⁴.

1891'de tramvay şebekesi kurulunca, ticaret merkezi ve liman arasında iletişim kolaylaşmış, Yahudi iş adamları kenar mahallelere sanayi tesisi kurduğu zaman, bu tesislerde çalışan kimseler de oralara yerleşmek zorunda kalmıştır⁵⁵. Bu kadar gelişmeye bağlı olarak XIX. yüzyıl içerisinde şehir çok uluslu bir yapıya sahipken Yahudiler de toplumun içinde en dikkat çekici kesimini oluşturmuştur. XIX. yüzyıl sonuna gelindiğinde Selanik'in 70.000 olan nüfusunun yarısı Yahudilerden oluşmuştur. Bu dönemde şehirde Yahudiler olarak; 4000 tüccar, 4000 küçük esnaf, 2.000 hamal, 600 teknesi, 250 sokak satıcısı, 250 kasap, 220 esnaf, 150 balıkçı, 500 faytoncu, 100 uşak, 60 kömür tüccarı, 2000 garson, 50 marangoz, 500 el işi yapan, 8000 kâtip, 8000 işçi, 300 öğretmen, 40 eczacı, 30 avukat, 45 doktor ve diş hekimi, 10 gazeteci ve 3 mühendis mevcuttur⁵⁶. Kentte başta İspanyol Yahudicesi olmak üzere, İtalyanca, Yunanca ya da Bulgarca gibi dillerin konuşulduğu görülürken, Türkçenin çarşı esnafı ve Müslüman mahallelerinin dışında da kullanılması Makedonya'nın başkentinin Osmanlı'ya bağlı olduğunun bir başka işareti olmuştur⁵⁷.

⁵³ Minchin, *a.g.e.*, s. 141- 145.

⁵⁴ Wratislaw, *a.g.e.*, s. 13- 16.

⁵⁵ Rena, Molho "Yenilenme", *Selanik 1850- 1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, ss. 83.

⁵⁶ Itshac Emmanuel, "Los Jidios de Salonique", *Zikhron Saloniki*, C. 1, Yay. Haz. David Recanati, Tel Aviv, 1972, s. 26.

⁵⁷ François, Georjeon, "Müslüman ve Dönme Selanik", *Selanik 1850-1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 134.

3. Din

Genel olarak Selanik şehrine bakıldığı zaman birçok farklı dine mensup insanın oluşturduğu kozmopolit bir yapı, dinsel hoşgörüyü de beraberinde getirmiştir. Bu dinsel hoşgörü, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Church Missionary Society, British and Foreign Bible Society ve American Board of Foreign Missions gibi Amerikan ve İngiliz Protestan örgütlerinin Selanik'te serbestçe dolaşmalarına zemin hazırlamıştır. 1826 yılında şehirdeki Yahudiler için Rum ve Ladino dilinde dağıtılan yüzlerce risale bunun en belirgin örneği olmuştur⁵⁸. Bunun yanında seyyahlar şehirdeki ünlü Rum kiliselerinin Osmanlı döneminde camiye dönüştürüldüğünü belirtmişlerdir. 1801 yılında Clarke Selanik'i Yahudilerle dolu bir yer olarak tanımlarken şehirde küçük olanları hariç 36 büyük sinagogun yer aldığından bahsetmiştir⁵⁹. Leake'ye göre Müslümanlar ibadetlerini Aya Sofya Cami içinde yaparken, sanılanın aksine bazilikanın içini süsleyen Bizans mozaiklerini iyi bir şekilde korumuşlardır⁶⁰. Şehirdeki Dönmelerin İspanyolca bildiğini de aktaran Leake, dönmelerin de kendi içlerinde de Yâkubîler, Karakaşlar ve Kapancılar olarak üç ayrı gruba ayrıldıklarını aktarmıştır; ilk iki grubun, üçüncü gruba hiçbir şekilde evlilik yapmadığını ve ayrıca yabancıya da kızlarını vermediklerini gözlemlemiştir. Seyyah, Rumların Türklerle olan sorunlarını mahkemeye gitmeden metropolit aracılığıyla çözmeye çalıştığına da değinmiştir⁶¹. 1810'da Cockerell şehre geldiğinde kilise ve onlardan bozma camileri incelemeye koyulmuş, ilk olarak Aziz Dimitri kilisesine, yani yeni adıyla Kasımiye Camisine gitmiş ve temizliğine hayran kalmıştır. Önceki seyyahları destekler nitelikte caminin mozaiklerini, kabartmalı taşlarını inceleyen Cockerell, Türklerin camiye her daim dolu tuttuklarından, kiliseden kalma heykelleri bile caminin yan bahçesinde koruduklarından bahsetmiştir. Cockerell, geçmişte birçok ayrıcalıkları olan Yahudi cemaatini artık yıkım ve huzursuzluk içinde olarak tanımlamıştır. Bunun yanında şehir metropolitinin Rumların resmen koruyucusu olduğunu, birkaç kilise resmi çizebilmek için bile ondan izin alındığını aktaran Cockerell, Rum cemaatinin çocuklarını yetiştirebilmek için şehirde iki adet okul kurup erken yaşta dini inançlarını

⁵⁸ Mazower, *a.g.e.*, s. 219.

⁵⁹ Clarke, *a.g.e.*, s. 471.

⁶⁰ Leake, *a.g.e.*, s. 241.

⁶¹ Leake, *a.g.e.*, s. 251.

sağlamlaştırdıklarını da belirtmiştir⁶². 1821’de Yunan İhtilali sırasında şehre gelen Pliny Fisk, şehirde tam anlamıyla bir kaos ortamının oluştuğunu anlatırken Müslümanlar ile Rumlar arasında çeşitli çatışmaların yaşandığını, Rumların köy köy gezip Müslümanlarla mücadele ettiğine değinmiştir⁶³. 1830’da Slade, kentte 20’den fazla cami, birçok sinagog, birkaç Rum kilisesi ile Beyoğlu ve İzmir’deki gibi çan çalma ayrıcalığına sahip iki Katolik kilisesinin Frenklerin aksine Fransızların himayesinde olduğunu belirtmiştir⁶⁴. 1830’da Wolff kutsal Aynoroz Manastırını gezmiş, Selanik’e dönünce özellikle Yahudiler tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Şehirde 3000 Yahudi’yi topladığı konuşması esnasında onları Hristiyanlığa davet edince Yahudiler tarafından linç edilmekten son anda Türkler tarafından kurtarılmıştır⁶⁵. Şehirdeki dini hoşgörüden faydalanmak isteyen Wolff, yaptıklarıyla büyük ses getirmiştir. Şöyle ki şehre gelirken denizde korsanlar tarafından takip edilmiş, ayakkabısız, paltosuz ve beş parasız bir halde Makedonya’ya ulaşınca ilk iş olarak Selanik’e varıp, mola bile vermeden kentte vaaz vermeye ve hahamlarla dalaşmaya başlamıştır. Sinagoglara giderek, Mesih ve Krallığı konusunda Yahudilerle konuşmalar düzenlemiş, Kutsal Kitaplarını yaymaya, Mesih’in gelişine kehanet eden posterler, afişler astırılmıştır. Wolff’un bu etkinlikleri çok geçmeden çevresinde büyük bir kalabalık toplamayı başarinca, afişlerinin yırtılıp atılması sorununu önlemek için bir Türk muhafız bile tutmak zorunda kalmıştır⁶⁶. John Best 1839’da Selanik’i gezerken Kasımiye Camisi’nin müdavimi olan bir Rum grupla karşılaşmıştı. Seyyahın bahsettiğine göre Türkler, Kasımiye’nin cami olmasına rağmen eskisi gibi kilise olarak kullanıp ibadet etmelerine izin vermiştir⁶⁷. 1847’de Selanik’e ikinci kez gelen Schauffler kesin bilgiler vererek bilgi karışıklığını gidermiştir. Aktardıklarına göre 1847’nin Selanik’inde Yahudiler için 56 sinagog, 3 hahambaşı, 400 haham varken, Rumlar için 12 Ortodoks kilisesi, 1 başpiskopos, 8 piskopos, 40 rahip bulunmaktadır. Müslümanlar için ise 25 cami, 45 imam, 5000 ulemanın varlığına değinmiştir. Ayrıca Schauffler ilk gelişine göre misliyle artan Yahudi nüfusunu Protestan yapabilmek için İspanyol İbranicesi ile Eski Ahit’i bastırınca hahamların taktirini de kazanmıştır⁶⁸. Ionesco ise 1850’de şehre yerleşmiş olan birçok yabancı tüccarı

⁶² Cockerell, *a.g.e.*, s. 45- 52.

⁶³ Bond, *a.g.e.*, s. 109.

⁶⁴ Slade, *a.g.e.*, s. 451.

⁶⁵ Wolff, *a.g.e.*, ss. 285- 286.

⁶⁶ Mazower, *a.g.e.*, s. 220.

⁶⁷ Best, *a.g.e.*, s. 204.

⁶⁸ The Missionary Herald, *a.g.e.*, s. 419- 420.

gördüğünde bunun sebebini “*Haçlı seferlerinde kaybettikleri Doğu’ya geri dönmek için çok çabaladılar, dinin gereklerini uyguladılar ve nihayetinde döndüler*” diyerek şehirdeki din algısına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Yahudilerin kendilerini zulümden kurtaran Osmanlı’ya minnet borcu olduğuna da değinen seyyah, Yahudilerin bu borcu gerçekten ödemek için “kimseyi kandırmamak” gibi dini vazifelere sıkı sıkıya bağlı olduklarını da belirtmiştir⁶⁹. 1856’da Melville, şehre ilk geldiğinde vapurdan inmek için sıraya geçerken Müslümanların güvertede inişi engellercesine hemen namaza durduklarını ve kimsenin de onlara müdahale etmeden bir hoşgörü içinde beklediklerini anlatmıştır⁷⁰. 1876’da eşinin Selanik konsolosu olması nedeniyle şehri inceleyen Fanny Blunt, dini sebeplerden ötürü başlayıp konsolosların katledilmesine kadar olan süreci gözlemlemiştir; bir Rum kızının Müslüman erkeğe aşık olup evinden kaçması sonucu Ortodoksların, kızın Müslüman olmaması için bir eve kapatması ve devamında kızın Müslüman olma isteğini gerçekleştirmek isteyen bir kalabalık ve sinirli Müslüman guruhun çeşitli tartışmalar içindeyken Almanya ve Fransa konsolosunun kızın dininin Ortodoks olarak kalması yönündeki beyanları sonucu Müslümanlar tarafından öldürülmeleri olayını Blunt birinci ağızdan anlatmıştır⁷¹.

Sonuç

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’ndaki liman kentleri, fiziksel ve kültürel açıdan tanınmayacak biçimde değişmiştir. Bu bağlamda, XIX. yüzyıl içerisinde seyyahların gözünden baktığımız Osmanlı Selanik’i, durağan bir Makedonya sınır kenti olmaktan çıkmış ve önemli bir kozmopolit limana dönüşmüştür. Seyyahların, Selanik’e ait ilk izlenimlerinin Bizans Dönemi’nden kalan surlar olduğu, koruduğu işlevselliği nedeniyle kuleler ve tepedeki iç kalesiyle güçlendirilmiş bu surların kente özellikle denizden yaklaşan gezginlere büyük bir keyif verdiği anlaşılmıştır. XIX. yüzyıl başında Helenistik, Romalı, Bizanslı ve nitekim Osmanlı kültürü taşıyan Selanik bu çok kültürlülüğünün yanında XIX. yüzyıl ortalarından itibaren ticaret hacmi ve refah seviyesi yükselmiş bir görüntü çizmiştir. Şehirdeki Yahudilerin

⁶⁹ Ionesco, *a.g.e.*, ss. 20- 21.

⁷⁰ Minnigerode, *a.g.e.*, s. 68.

⁷¹ Blunt, *a.g.e.*, s. 139- 140; Olay ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Muzaffer Tepekaya, Selanik Vilayeti Almanya ve Fransa Konsoloslarının Öldürülmesi Olayı (6 Mayıs 1876), Aralık 2013, *BELLETEREN*, Cilt LXXVII- Sayı 280, s. 1031-1070.

Türklerden bile fazla olması Őaşılan bir durum olarak görülmüŐ, seyyahlara göre o dönemde başka ülkelerin istemediği Sefarad Yahudileri'ni kalbine basmıŐtır. Tüm etnik unsurların barış içinde yaşadığı bu ortamda, Yahudilerin Selanik'e ve dolayısı ile Osmanlı'ya bir minnet borcu olduğundan da bahseden seyyahlar, Şehrin ekonomisindeki gayrimüslimlerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik canlılık, gler ve salgın hastalıklara karşı alınan tedbirlerin bir sonucu olarak Şehir nüfusunda hızlı bir artıŐ gözlenmiŐ, Selanik Osmanlı Devleti'nin en kalabalık kentlerinden biri haline gelmiştir.

Şehir surlarının önce 1866'da kuzeybatı bölümünün daha sonra 1889'da güneydoğu bölümünün adım adım yıkılması bu sosyoekonomik süreci hızlandırmıŐtır. Eski surların yıkılmasıyla surun dışına banliyöler kurulmuŐ, Şehrin evreye doğru yayılması başlamıştır. Kentin kuzeyindeki tepeler yeni mahallelerin oluŐumuna elveriŐli olmadığından, ŐehirleŐme esas olarak Kelemeriya Kapısı'nın doğusundaki kırlık alanda ve batıdaki Vardar ovasında ortaya çıkmıŐtır. Şehir görünümünün tamamen deđiŐmesi için birkaç on yıl yetmiŐtir. 1850'lerde hala surlar içine kapalı, düzensiz beŐğenden, Termaikos Körfezi boyunca büyüyen, giderek uzayan bir Selanik'e evrilmiŐtir. Her iki tarafı ađalandırmıŐ, geniş, düz, taş dŐeli caddeler inşa edilmiŐtir. Şehrin görünümü XIX. yüzyıl içinde çarpıcı bir biçimde değişmiştir. Böylelikle XIX. yüzyılın son çeyreğine doğru Osmanlı Selaniki, Batı Avrupa ve Güneydoğu Avrupa'nın kültürel, ekonomik ve dini bağlantılarının arasında bir noktada konumlanmıŐtır. Yine de seyyahlara göre bu konum geleneksel tarafa çekilmiŐtir. Pek çok seyyah Şehri; Belçika yapımı tramvay vagonlarındaki yolcuların cinsiyetlerine göre birbirinden ayırdığı ve saatlerin Hıristiyan ve İslami zamanın aynı anda gösteren, birinde Arap, diğerinde Latin rakamlarının yazıldığı iki yüzünün olduğu, kendine özgü bir Şehir olarak yansıtmıŐtır. Selanik, deniziyle, limanıyla, tepeleriyle, yaşayan, durağan olmayan, kültürel katkılarla Selanik'i Selanik yapan insanıyla, binalarıyla seyyahları büyülemiŐ ve nl Doğu Gezilerinin ilk durağı haline gelmiştir. Şehre gelen seyyahlar Selanik'in güzelliğine, modern oluşuna dikkat çekerken, Doğu ve Batı insanını bir potada eriten dini hoŐgörünün Şehirde yaygın olduğunu vurgulamıŐlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the ABCFM with a General View of Other Benevolent Operations for the Year 1847, Samuel Armstrong Press, Boston, 1847.

II. Kitaplar

BEST, John, *Excursions in Albania Thence to Thessalonika*, Allen Press, London, 1842.

BIDDULPH, Elizabeth Yorke, *Charles Philip Yorke, Fourth Earl of Hardwicke: A Memoir By His Daughter*, Smith Press, London, 1910.

BLUNT, Fanny, *My Reminiscences*, John Murray Press, London, 1918.

BOUE, Ami, *La Turquie d'Europe*, C. 2, Arthus Bertrand Press, Paris, 1840.

CLARKE, Edward Daniel, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, C. 7, Whiting and Watson Press, London, 1816.

COUSINERY, Esprit Marie, *Voyage dans la Macedoine*, Imprimerie Royale Press, Paris, 1831.

DUCHESNE, Louis- BAYET, Charles, *Mission au Mont Athos*, C. 3, Befar Press, Paris, 1876.

FISK, Pliny- BOND, Alvan, *Memoir of Pliny Fisk Late Missionary to Palestine*, Crocker and Brewster Press, Boston, 1828.

GALT, John, *Voyages & Travels*, Cadell- Davies Press, London, 1812.

GORDON, Thomas, *History of the Greek Revolution*, Thomas Cadell Press, London, 1832.

HOLLAND, Henry, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc during the years 1812 and 1813*, C. 2, Longman Press, London, 1819.

IONESCO, Ion, *De la Thessalie Agricole*, Imprimerie du Journal de Constantinople, İstanbul, 1851.

LEAKE, William Martin, *Researches in Greece*, J. Booth Press, London, 1814.

LEAKE, William Martin, *Travels in Northern Greece*, C. 3, John Rodwell Press, London, 1835.

MAZOWER, Mark, *Selanik, Hayaletler Şehri*, Alfa Yay., İstanbul, 2013.

MINCHIN, James, *The Growth of Freedom*, John Murray Press, London, 1886.

MINNIGERODE, Meade, *Some Personal Letters of Herman Melville*, Freeport Press, New York, 1922.

MURRAY, John, *Handbook for Travellers in Greece*, John Murray Press, London, 1854.

NEALE, John Mason, *A History of The Holy Eastern Church*, Joseph Masters Press, London, 1850.

- SLADE, Adolphus, *Records of Travels*, Saunders and Otley Press, London, C. 2, 1833.
- SMITH, William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray Press, London, 1845.
- THIERSCH, Hofrath, *Über die Sprache der Zakonen*, Munich, 1837.
- WOLFF, Joseph, *Journal of Reverend Joseph Wolff*, John Burns Press, London, 1838.
- WRATISLAW, Albert Charles, *A Consul in the East*, William Blackwood and Sons Press, Edinburg, 1924.

III. Makaleler

- CLARK, William, "From Athos to Salonica", *Macmillians Magazine*, ed. David Masson, Macmillian Press, London, 1863, ss. 306- 316.
- EMMANUEL, Itshac, "Los Jidios de Salonique", *Zikhron Saloniki*, C. 1, Yay. Haz. David Recanati, Tel Aviv, 1972, s. 3- 272.
- GEORGEON, François, "Müslüman ve Dönme Selanik", *Selanik 1850-1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, ss. 133- 150.
- GOUNARIS, Basil, "Selanik", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914*, Yay. Haz. Çağlar Keyder, T.V.Y, İstanbul, 1994, ss. 103- 120.
- MOLHO, Rena, "Yenilenme", *Selanik 1850- 1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, ss. 79- 98.
- MOUTSOPOULOS, Constantin, "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", *Selanik 1850- 1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, ss. 27- 47.
- PROUST, Antonin, "Voyage au Mont Athos", *Le Tour du Monde*, Yay. Haz. Eduard Charton, C. 2, Librairie Hachette Press, Paris, 1860, ss. 103-107.
- SCHAUFFLER, William, "Salonica" *The Missionary Herald*, C. 31, Crocker and Brewster Press, Boston, 1835, ss. 169- 170.
- VEINSTEIN, Gilles, "Seküler Bir Paradoks", *Selanik 1850- 1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, ss. 51- 78.
- YEROLYMPPOS, Alexandra, "Kozmopolit Bir Kentleşme", *Selanik 1850-1918*, Yay. Haz. Gilles Veinstein, İletişim Yay., İstanbul, 2014, ss. 199- 222.